वैयाकरणसिद्धान्तभूषणम्

तृतीयो भागः

THE VAIYĀKARAṆASIDDHĀNTABHŪṢAṆA OF KAUṆḌABHAṬṬA

Part III

Scanned with CamScanner

Collection Indologie – 149

श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयशास्त्रग्रन्थमाला - ७

पदवाक्यप्रमाणपारावारपारीणधुरीणश्रीकौण्डभट्टविरचितम्

वैयाकरणसिद्धान्तभूषणम्

(वैयाकरणभूषणम्, बृहद्भूषणम् इति च विख्यातम्)

तृतीयो भागः

(समाससक्तिनिर्णयः)

श्रीरामयत्नशुक्लविरचित-निरञ्जन्याख्यव्याख्यया,

श्रीरामकृष्णमाचार्यविरचित-प्रकाशाख्यटिप्पण्या च युतः

सम्पादयिता परिष्कर्ता च

के.वि.रामकृष्णमाचार्यः

परियोजनासमन्वयकाः

ब्लान्दिन् रिपेर्, गोपबन्धु मिश्रः, डोमिनिक् गुडॉल्

INSTITUT FRANÇAIS DE PONDICHÉRY
SHREE SOMNATH SANSKRIT UNIVERSITY
ÉCOLE FRANÇAISE D'EXTRÊME-ORIENT

Scanned with CamScanner

Collection Indologie – 149
Shree Somnath Sanskrit University Shastra Grantha Series- 7

THE VAIYĀKARAṆASIDDHĀNTABHŪṢAṆA OF KAUṆḌABHAṬṬA

(Also known as Vaiyākaraṇabhūṣaṇa & Bṛhadbhūṣaṇa)

Part III

(Samāsaśaktinirṇaya)

with the *Nirañjanī* commentary by Ramyatna Shukla and *Prakāśa* explanatory notes by K.V. Ramakrishnamacharyulu

Critically edited by
K.V. Ramakrishnamacharyulu

Project Coordinators
Blandine Ripert, Gopabandhu Mishra, Dominic Goodall

INSTITUT FRANÇAIS DE PONDICHÉRY
SHREE SOMNATH SANSKRIT UNIVERSITY
ÉCOLE FRANÇAISE D'EXTRÊME-ORIENT

Scanned with CamScanner

कौण्डभट्टविरचितम्

वैयाकरणसिद्धान्तभूषणम्

म.म.रामयत्नशुक्लकृतनिरञ्जनीव्याख्योपेतम्

म.म. कं.वें.रामकृष्णमाचार्यकृतप्रकाशाख्यटिप्पण्युपेतम्

तृतीयो भागः

विषयसूची

आमुखम्	i-xx
विषयसूची	xxi-xxxiii

समासशक्तिनिर्णयः

क्रमसंख्या	विषयः	पुटसंख्या
1	समासविभागः	01
2	प्राचीनोक्तविभागस्य प्रायिकत्वम् असंभवश्च	06
3	वृत्तिद्वयप्रतिपादनाय उपक्रमः	12
3.1	व्यपेक्षापक्षे प्राचोक्तलक्षणानि साधून्येवेति शङ्का	12
3.1.1	समर्थः पदविधिरिति परिभाषायां सामर्थ्यं व्यपेक्षारूपमेव	13
3.1.1.1	एकार्थीभावसामर्थ्ये पराङ्गवद्भावे एकार्थीभावाभावेन तस्यासंग्रहापत्तिः	13
3.1.1.2	व्यपेक्षासामर्थ्ये प्रयोजनान्तरप्रदर्शनम्	21
3.1.1.3	द्वन्द्वस्य युगपदधिकरणवचनतापि व्यपेक्षापक्षसाधिका	21
3.1.1.3.1	युगपदधिकरणवचनतायां शब्दकौस्तुभसंवादः	26
3.1.1.3.2	युगपदधिकरणतापक्षे रामकृष्णावित्यादौ एकशेषापत्तिरिति शङ्का समाधानं च	27
3.1.1.3.3	एकशेषेऽपि द्विवचनबहुवचनान्तविग्रहापत्तिरितिशङ्कासमाधानञ्च	28

Scanned with CamScanner

3.1.1.3.4	विभक्त्युत्पत्तेः प्राक्सहभावविवक्षायामेकशेष इति पक्षे दोषप्रदर्शनम्	29
3.1.1.3.5	एकशेषविधेः सार्थक्यविवेचनम्	35
3.1.1.3.6	सहविवक्षातः प्राक् समानार्थतायामेवैकशेषः	37
3.1.1.3.7	बहुव्रीहौ द्वन्द्वापत्तिशङ्कासमाधाने	37
3.1.1.4	व्यपेक्षापक्षे उपसर्जने विशेषणान्वयशङ्का परिहारश्च	39
3.2	समर्थसूत्रे भाष्यकारप्रतिपादितानां समेषां पक्षाणां जहत्स्वार्थाजहत्स्वार्थयोरेव पर्यवसानम्	49
3.2.1	तत्र कैयटमतम्	51
3.2.2	तत्र हरदत्तमतम्	52
3.2.3	कैयटमतखण्डनम्	64
3.2.3.1	नैत्यशब्दिकमते अखण्डं समासमभ्युपेत्य एकार्थीभाव इति कैयटोक्तिर्न युक्ता	64
3.2.3.2	पञ्चकोशकल्पनान्यायेन शास्त्रप्रवृत्तिः इत्याद्यपि न युक्तम्	65
3.2.4	समासादौ व्यपेक्षैकार्थीभावयोः समुच्चय इति हरदत्तमतखण्डनम्	66
3.2.5	एकार्थीभावव्यपेक्षे एव जहदजहत्स्वार्थे। अथ ये वृत्तिं वर्तयन्तीति न मतान्तरपरम्	75
4	एकार्थीभावनिरूपणम्	79
4.1	समासादौ अतिरिक्तशक्तिः तदवयवानाम् अनर्थकत्वं च अवश्यकल्प्यम्	80
4.2	समासावयवे प्रातिपदिकत्वपदत्वहान्यापत्तिशङ्का समाधानं च	82
4.3	समासैकदेशस्य अर्थवत्त्वमावश्यकम् इति प्रत्याक्षेपः	88
4.3.1	समासावयवस्य अर्थवत्त्वाभावे नलोपाद्यनापत्तिः	88
4.3.2	अवयवानर्थक्येऽपि समासावयवकार्याणि ज्ञापनैः साधयितुं शक्यानीति किंचिन्मतप्रस्तावः	90

Scanned with CamScanner

4.3.3	पूर्वोक्तमतखण्डनम्	91
4.3.4	शक्ततावच्छेदकलाघवादिभिः एकदेशः अर्थवानेव	91
4.3.5	एकादेशानामर्थवत्त्वेनैव अतिप्रसङ्गवारणं शक्यम्	93
4.3.6	एकदेशस्यार्थवत्वादेव श्लेषप्राणकाव्ये बोधः	94
4.3.7	अवयवस्यार्थवत्त्वे णिजन्ते णिचः पूर्वं तिबाद्यापत्तिशङ्का समाधानं च	94
4.4	एकदेशस्याप्यर्थवत्त्वमिति मतखण्डनम्	108
4.4.1	एकदेशस्यार्थवत्त्वे प्रातिपदिकसंज्ञाद्यापत्तिः	108
4.4.2	पङ्कजमित्यादौ पङ्कादीनां अन्यपदार्थस्य अभेदेनान्वयापत्तिः	109
4.4.3	अर्थवद्ग्रहणपरिभाषापि नावश्यकी	110
4.4.4	लाघवोपायतया स्थानिनामर्थकल्पना	110
4.4.5	समानानुपूर्वीकस्य शब्दस्य धातोश्च अवस्थाभेदात् अर्थवत्त्वानर्थकत्वे न विरुद्धे	111
4.4.6	पङ्कजादियोगरूढिषु योगार्थमन्तर्भाव्यैव समुदायशक्तिः कल्प्यते	116
4.4.7	अवयवानामानर्थक्येऽपि श्लेषप्राणकाव्ये बोधः उपपद्यत एव	116
4.4.8	ओङ्कारस्थले च वर्णत्रयादि कल्पनैव	117
4.4.9	अर्थवत्त्वं क्रियावाचकत्वं च फलोपधानात्मकमेव	120
4.5	वृत्तिमात्रे जहत्स्वार्थताप्रतिपादनम्	127
4.6	द्वन्द्वादौ युगपदधिकरणतां विनैव निर्वाहः	128
4.6.1	चार्थे द्वन्द्व इति सूत्रेअर्थग्रहणादेव समुच्चयान्वाचययोः समासो न	129
4.6.2	कैयटप्रामाण्यप्रदर्शनपुरस्सरं युगपदधिकरणतायाः आवश्यकता नास्तीत्युपसंहारः	130
5	व्यपेक्षा – अजहत्स्वार्था	137
5.1	व्यपेक्षायां नव्यमतम्	138
5.1.1	व्यपेक्षापक्षे ऋद्धस्य राज्ञः पुरुष इत्यत्र समासापत्तिवारणायानेकवचनकल्पनापत्तिशङ्का	139

Scanned with CamScanner

5.1.2	पूर्वोक्तशङ्कायाः समाधानम्	140
5.1.3	व्यपेक्षापक्षे समासस्यार्थवत्त्वाभावेऽपि प्रातिपदिकत्वं समासग्रहणेनैव सिध्यति	144
5.1.3.1	असमर्थसमासस्य ज्ञापकादेव प्रातिपदिकत्वम्। न तदर्थं समासग्रहणमिति शङ्का समाधानञ्च	145
5.1.3.2	ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्रेति कृत्तद्धितान्तमात्रस्य सा न स्यादिति चेदसमर्थसमासेऽपि न स्यात्	146
5.1.3.3	मूलकेनोपदंशमित्यादौ प्रातिपदिकत्ववारणाय समासग्रहणस्य नियमार्थत्वाय समासे शक्तिरभ्युपेयेति शङ्का	146
5.1.3.4	अनुवृत्तार्थवत्पदेनैव तत्सिध्यतीति समाधानम्	147
5.1.3.5	कृत्तद्धितसूत्रे तदन्तग्रहणज्ञापनेन अनुवृत्तमर्थवत्पदं चरितार्थमिति शङ्का समाधानं च	147
5.1.3.6	अर्थवद्ग्रहणानुवृत्यापि न तदन्तस्य प्रातिपदिकसंज्ञालाभः	148
5.1.3.7	केवलकृत्तद्धितयोः प्रातिपदिकसंज्ञायामपि प्रयोजनमस्तीति न तज्ज्ञापकम्	148
5.1.3.8	कल्पितमर्थवत्त्वमादायार्थवद्ग्रहणपरिभाषायाः प्रत्ययविषयेऽपि प्रवृत्तिः	149
5.1.3.9	अर्थवत्पदं न प्रशस्तार्थबोधनार्थमपि	155
5.1.3.10	शशश्रृङ्गादिपदे प्रातिपदिकसंज्ञासिध्यर्थं समासग्रहणम्	156
5.1.3.11	वृत्त्यार्थबोधकत्वमर्थवत्त्वं गृहीतं चेत् अप्रत्ययपदस्य कृत्तद्धितसूत्रस्य च वैयर्थ्यापत्तिः	156
5.1.3.12	व्यपेक्षापक्षे पूर्वपदार्थप्रधानेत्यादिलक्षणानि नासंभवीनि इत्युपसंहारः	157
6	पक्षद्वयस्यापि त्रैविध्यम्	160
6.1	एतत्त्रैविध्यं वाक्ये एवेति शब्दकौस्तुभस्य तात्पर्यम्	161
6.2	लक्षणापक्षः एव जहत्स्वार्थाऽजहत्स्वार्थाभेदेन भिन्नेति मतम्	161

Scanned with CamScanner

6.3	तत्रैव अन्यन्मतम्	162
6.4	तत्रैव मतान्तरम्	162
7	समासे एकार्थीभाव एवेति भाष्याशयसमर्थनाय उपक्रमः	167
7.1	व्यपेक्षावादिनां तत्वचिन्तामणिकारादीनां मतम्	168
7.1.1	बहुव्रीहौ न शक्तिः। निरूढलक्षणयैव निर्वाहः	168
7.1.2	तत्पुरुषेऽपि न शक्तिः	169
7.1.3	कर्मधारयेऽपि न समुदायशक्तिः न वा लक्षणा	170
7.1.4	अव्ययीभावे सामीप्यादौ लक्षणा	170
7.1.5	पाणिपादमिति समाहारेऽपि लक्षणा	170
7.1.6	धवखदिरावितीतरयोगे साहित्ये लक्षणा	171
7.1.7	इतरेतरयोगे पदशक्त्यैव बोधः	171
7.1.8	विरूपैकशेषेऽपि साहित्ये न लक्षणा	172
7.2	पूर्वोक्तनव्यमतखण्डनम्	180
7.2.1	समुदायशक्त्यस्वीकारे पङ्कजशब्दे रूढिः न सिध्येत्	180
7.2.2	बह्वनां वृत्तिधर्माणां व्यपेक्षापक्षे नोपपत्तिः	181
7.2.2.1	बह्वनां वृत्तिधर्माणामिति कारिकायाः वनमालिमिश्रव्याख्यायाः अनुवादः	181
7.2.2.2	पूर्वोक्तव्याख्यायाः खण्डनम्	182
7.2.2.3	अथैतस्मिन्व्यपेक्षायां सामर्थ्ये इति भाष्यं राजपुरुष इत्यादौ लक्षणां विना सान्निध्यात्संसर्गलाभ इति प्राचीनव्यपेक्षापक्षदूषणपरम्	182
7.2.2.4	लक्षणापक्षेऽपि सविशेषणानामितिवचनं नावश्यकम्	183
7.2.2.5	अतिरिक्तशक्तिपक्षेऽपि न तद्वचनमावश्यकम्	184
7.2.2.6	ससंबन्धिकस्थले विशेषणान्वये पक्षद्वयम्	184
7.2.2.6.1	विशेषणस्य समुदायेनैव संबन्ध इति प्रथमः कल्पः	184
7.2.2.6.2	आकाङ्क्षावशात् एकदेशान्वय इति द्वितीयः कल्पः	185

Scanned with CamScanner

7.2.3	समुदायशक्त्यनङ्गीकारे समासस्य प्रातिपदिकत्वं न स्यात्	192
7.2.3.1	कृत्तद्धितसूत्रेऽनुवृत्तस्य अर्थवद्ग्रहणस्य समासपदेनापि संबन्धः	193
7.2.3.2	असमर्थसमासे शशशृङ्गादौ च प्रातिपदिकत्वम् अर्थवत्सूत्रेणैव। समासग्रहणं नियमार्थमेव	194
7.2.3.3	कृत्तद्धितसूत्रस्य विध्यर्थत्वे वाक्यस्य प्रातिपदिकत्ववारणाय वाक्यस्य नेति वचनं कार्यम्	194
7.2.3.4	कृत्तद्धितसूत्रस्य विध्यर्थत्वे बहुपटव इत्यादौ प्रातिपदिकसंज्ञा न स्यात्	195
7.2.3.5	अर्थवत्पदेन एकार्थीभावरूपार्थवत्वस्वीकारे प्रत्ययान्तपर्युदास्य कृत्तद्धितसूत्रस्य चारम्भ एवायुक्त इति आक्षेपः	196
7.2.3.6	अर्थवत्सूत्रेऽर्थवत्त्वमर्थप्रतीत्यनूकूलवृत्तिमत्त्वमात्रम् तच्च समासस्यापि सुलभम्	196
7.2.3.7	तत्र प्रथमाक्षेपस्य समाधानम्	205
7.2.3.8	अर्थप्रतीत्यनुकूलवृत्तिमत्त्वमर्थवत्वमित्यस्य खण्डनम्	206
7.2.3.9	अर्थप्रतीतिजनकज्ञानविषयशब्दत्वमर्थवत्त्वमित्यस्य खण्डनम्	206
7.2.3.10	समासवाक्यस्य विशिष्टार्थलक्षणायामर्थवत्त्वाबाधात् प्रातिपदिक-संज्ञेत्यस्य खण्डनम्	213
7.2.3.11	समासवाक्यस्य विशिष्टार्थे लक्षणेति पक्षस्य खण्डनम्	216
7.2.3.12	समुदायलक्षणेति मतमयुक्तम्	217
7.2.3.12.1	तत्र नृसिंहाश्रमवचनप्रामाण्यनिदर्शनम्	217
7.2.3.12.2	अथातो ब्रह्मजिज्ञासा इत्यत्र साध्यावस्थापन्नज्ञाने लक्षणेत्यस्य तात्पर्यकथनम्	218
7.2.4	समासे शक्तिस्वीकारादेव नीलोत्पलमित्यादिषु उद्देश्यविधेयभावेन नान्वयः	229
7.2.4.1	तत्र मीमांसाधिकरणसंवादः	229
7.2.4.2	तत्र उद्देश्यताविधेयताबोधकाभावादेव नोद्देश्यविधेयभावेनान्वय	

	इति शङ्का समाधानं च	230
7.2.4.3	उद्देश्यविधेयभावेनान्वयं प्रति असमस्तपदजन्योपस्थितिः हेतुः इत्यस्य खण्डनम्	235
7.2.4.4	उद्देश्यविधेयवाचकविभक्त्यभाव एव एकप्रसरताभङ्गार्थ इत्यस्य खण्डनम्	236
7.2.4.5	त्र्यङ्गैः प्रथमभक्ष इत्यादिषु सापेक्षत्वमेव एकप्रसरताभङ्गबीजमित्यस्य खण्डनम्	237
7.2.4.6	सप्तदशारत्निरित्यादिसमासे क्वचिदुद्देश्यविधेयभावेनान्वयो यथा, तथा प्रथमभक्ष इत्यादिष्वपि स्यात्	238
7.2.5	द्वन्द्वे अवयवशक्त्या न निर्वाहः	246
7.2.5.1	द्वन्द्वे क्लृप्तशक्त्या निर्वाह इति पक्षे वृत्तौ चकारनिषेधः वचनेन साधनीयः	247
7.2.5.2	द्वन्द्वे पूर्वपदे विभक्त्यन्वयो न स्यात्	248
7.2.5.3	उत्तरपदे लक्षणेत्यपि न युक्तम्	248
7.2.5.4	अलौकिके अर्थवत्त्वाभावेन विभक्तिनिवृत्तिः न स्यादिति शङ्का समाधानं च	250
7.2.5.5	कर्मधारयेऽप्युत्तरपदे लक्षणयैव निर्वाह इति न युक्तम्	251
7.2.5.6	उत्तरपदलक्षणायां प्रत्ययानां स्वप्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वव्युत्पत्तिभङ्गः	251
7.2.5.7	समासादिसाधारण्येन विभक्तेः संनिहितपदार्थगतस्वार्थबोधकत्वमिति न युक्तम्	261
7.2.5.8	प्रत्ययस्य सन्निहितपदार्थगतस्वार्थबोधकत्वमित्यपि न युक्तम्	262
7.2.5.9	उपकुम्भादावपि सन्निधानमस्तीत्यस्य खण्डनम्	262
7.2.6	प्रकृतित्वं प्रकृतितापर्याप्त्यधिकरणत्वमेव	265
7.2.6.1	प्रकृतित्वं प्रकृतिताश्रयत्वमात्रम्। तच्च समूहे इव अवयवेष्वपीति न युक्तम्	265

Scanned with CamScanner

7.2.6.2	नापि प्रत्ययाव्यवहितपूर्वपदत्वमेव प्रकृतित्वम्	266
7.2.6.3	नापि प्रकृत्यर्थत्वं तज्जन्यज्ञानविषयत्वम्	267
7.2.6.4	न वा प्रत्ययप्राग्वर्तिपदजन्योपस्थितिविशेष्यत्वं प्रकृत्यर्थत्वम्	268
7.2.7	प्रत्ययानां समस्यमानपदार्थगतस्वार्थबोधकत्वम् न युक्तम्	268
7.2.8	प्रकृत्यर्थप्रकारकशाब्दबोधं प्रति प्रत्ययजन्योपस्थितिर्हेतुरिति सामान्यत एव हेतुहेतुमद्भावः	275
7.2.8.1	तत्तत्प्रकृत्यर्थप्रकारकबोधं प्रति तत्तदर्थवाचकविभक्तिजन्योपस्थितिर्हेतुरिति विशिष्यैव कार्यकारणभाव इति मतम्	275
7.2.8.2	पूर्वोक्तमतखण्डनम्	277
7.2.8.3	पूर्वोक्तः सामान्यतः कार्यकारणभावः ग्रहीतुं शक्यः	279
7.2.8.4	सामान्यतः पूर्वोक्तकार्यकारणभावस्वीकारे धात्वर्थफलस्य धात्वर्थव्यापारे अनन्वयापत्तिशङ्का समाधिश्च	280
7.2.9	राजपुरुषादिसमासे उपसर्जनपदे लक्षणैवानुपपन्ना	290
7.2.9.1	तत्र संबन्धे न लक्षणा	290
7.2.9.2	सम्बन्धिन्यपि न लक्षणा तत्पुरुषकर्मधारययोर्भेदानापत्तेः	292
7.2.9.3	विशिष्टशक्त्यस्वीकारे नामार्थयोरभेदान्वय इति अतिरिक्ता व्युत्पत्तिः कल्पनीया	294
7.2.10	बहुव्युत्पत्तीत्यस्य वनमालिमिश्रकृतव्याख्या तत्खण्डनं च	303
7.2.11	अषष्ठ्यर्थबहुव्रीहौ अतिरिक्तशक्तिकल्पनां विना गत्यन्तरं नास्ति अषष्ठ्यर्थबहुव्रीहौ लक्षणया न निर्वाहः	307
7.2.11.1	पूर्वपदे उत्तरपदे वा लक्षणेत्यत्र विनिगमकं नास्ति	307
7.2.11.2	उत्तरपदस्य द्रव्यवाचकत्वात् उत्तरपदे लक्षणेत्यपि न युक्तम्	309
7.2.11.3	प्रत्ययसन्निधानलाभायोत्तरपदे एव लक्षणेत्यपि न युक्तम्	310
7.2.11.4	चरमपदे लक्षणावत् घटादिकृदन्तेष्वपि कृत्प्रत्ययस्य जाति-विशेषे लक्षणापत्तिः	310

Scanned with CamScanner

7.2.11.5	पाचकादिवत् घटादीनामपि यौगिकत्वे रूढविलयः स्यात्	310
7.2.12	अवयवानां शक्तिं लक्षणां चाजानतामपि समुदायव्युत्पादनेऽनुभवसिद्धेन बोधेन समुदाये शक्तिः अवश्यमभ्युपेया	318
7.2.13	शक्तत्वाशक्तत्वनिर्णयो व्याकरणाधीन इत्यनुशासनात् समासस्यैव शक्तत्वम्	322
7.2.14	अरुणाधिकरणारंभ एव अतिरिक्तशक्तौ प्रमाणम्	322
7.2.15	अतिरिक्तशक्तिपक्षे निषादस्थपत्यधिकरणोच्छेदापत्तिशङ्का समाधानं च	331
7.2.16	इन्द्रपीताधिकरणे स्वरत एव बहुव्रीहिनिर्णयसंभवात् तत्पुरुषाशङ्का नावतरेदिति शङ्का समाधानं च	335
7.2.16.1	इन्द्रपीताधिकरणे स्वरतः समासनिर्णयो न स्यादिति शङ्का	336
7.2.16.2	अचेतनदेवतापक्षे इन्द्रपीतशब्दः बहुव्रीहिरेव। अतः स्वरतः निर्णयः शक्यः	336
7.2.16.3	चेतनदेवतापक्षेऽपि न तृतीयासमासः किन्तु बहुव्रीहिरेव	338
7.2.16.4	वस्तुतः पीतशब्दस्य चेतनदेवतापक्षेऽपि न दानार्थकत्वम्	338
7.2.17	अषष्ठ्यर्थबहुव्रीहाविति कारिकायाः तात्पर्यम्	345
7.2.18	अषष्ठ्यन्तबहुव्रीहाविति पाठान्तरे कारिकायाः मीमांसकमतखण्डनपरत्वम्	345
7.2.18.1	निराक्रियमाणं मीमांसकमतम्	345
7.2.18.2	पूर्वोक्तमीमांसकमतस्य खण्डनम्	347
7.2.18.2.1	षष्ठ्यन्तेन बहुव्रीहेः विग्रहप्रदर्शनमयुक्तम्	348
7.2.18.3	बहुव्रीहौ अलौकिकविग्रहवाक्यस्वरूपविवेचनम्	349
7.2.18.3.1	प्रथमान्तेन अलौकिकविग्रहस्य अयुक्तता	349
7.2.18.3.2	षष्ठ्यन्तेन अलौकिकविग्रहस्य अयुक्तता	349
7.2.18.4	अग्निहोत्रशब्दविचारः	350

Scanned with CamScanner

7.2.18.4.1 अग्निहोत्रशब्दः व्यधिकरणबहुव्रीहिरिति परिमलोक्तिखण्डनम् 350
7.2.18.4.2 बहुव्रीहिं विनैव अग्निहोत्रशब्दस्य नामधेयत्वस्य समर्थनम् 351
7.2.18.5 बहुव्रीहौ समासविग्रहवाक्ययोःविशेष्यविशेषणभावांशे साम्यत्याग एव 362
7.2.18.5.1 अतिसमानार्थस्यैव विग्रहत्वात् चित्राणां गवामयमित्यदेरेव विवरणत्वमिति न युक्तम् 362
7.2.18.5.2 वृत्तिविग्रहजबोधयोः विशेष्यविशेषणभावे व्यत्यासेऽपि विग्रहस्य विवरणत्वं शक्तिनिर्णायकत्वं चास्त्येवेति उपसंहारः 363
7.2.19 समासे शक्तिस्वीकारेऽपि न निषादस्थपत्यधिकरणविरोधः 368
7.2.20 व्यपेक्षापक्षे षष्ठीसमासे न लक्षणेति परिमलोक्तिखण्डनम् 369

प्रकाशाख्यटिप्पणी

1. सुपां सुपेति 389
अ) सुबन्तस्य सुबन्तेन समासः 390
आ) सुबन्तस्य तिङन्तेन समासः 391
इ) सुपां नाम्ना समासः 393
ई) सुपां धातुना सह समासः 393
उ) तिङां तिङा समासः 394
ऊ) तिङां सुबन्तेन समासः 394
अत एव नञो धातुमात्रेण समास इत्यनुदात्तं पदमित्यत्र कैयटः 394
अ) विभक्तिस्वरान्नञ्स्वरो बलीयान् 394
आ) विभक्तिनिमित्तस्वराच्च 395
इ) यच्चोपपदं कृति नञ् 395
ई) सह निर्दिष्टस्य च 395
3.1.1.1 अ) "पराङ्गवद्भावे एकार्थीभावाभावेन तस्यासङ्ग्रहापत्तेः" इत्यारभ्य वरुणादिपदस्य सत्त्वात् इत्यन्तः ग्रन्थः 396
आ) ननु तन्निमित्तग्रहणमित्यादिग्रन्थः 399

3.1.1.3	अत एवेत्यादिग्रन्थभागः	402
3.1.1.3.1	युगपदधिकरणतायां शब्दकौस्तुभसंवादः	406
3.1.1.3.5,6	अथ यदि .... द्वन्द्वविधानवैयर्थ्यापत्तेश्चेति दिक्	409
3.2.1	कैयटमतप्रदर्शनसन्दर्भे प्रयुक्तौ नित्यशाब्दिककार्यशाब्दिकशब्दौ	419
3.2.2	हरदत्तमतम्	420
4.3.6	सत्यासक्तमनाः	423
4.4.7	द्वारोपान्तनिरन्तरे	425
4.4.8	ओङ्कारस्थले वर्णत्रयादिकल्पनैव	426
6.2	परे पुनः...................... अन्यत्राजहत्स्वार्थेति।	432
6.3	अन्ये तु नायं विभागः .... जहत्स्वार्थेति।	433
6.4	यत्रैव यथाकथञ्चित् ....केचित्॥	434
7.1	व्यपेक्षावादिनां तत्त्वचिन्तामणिकारादीनां मतम्	434
7.1.1	बहुव्रीहौ न शक्तिः	434
7.1.2	तत्पुरुषेऽपि न शक्तिः	437
7.1.3	कर्मधारयेऽपि न समुदायशक्तिः न वा लक्षणा	440
7.1.4	अव्ययीभावे सामीप्ये लक्षणा	443
7.1.5	समाहारद्वन्द्वे समाहारे लक्षणा	446
7.1.6	इतरेतरयोगद्वन्द्वः। तत्र साहित्ये लक्षणेति प्रथमः कल्पः।	448
7.1.7	इतरेतरयोगे पदशक्त्यैव निर्वाहः	449
7.1.8	विरूपैकशेषेऽपि न साहित्ये लक्षणा।	452
7.2.1	पङ्कजपदे न रूढिरिति प्राभाकराः	453
7.2.2.1	बहूनां वृत्तिधर्माणामित्यस्य वनमालिमिश्रव्याख्या	459
7.2.3.10	समासवाक्यस्य विशिष्टार्थलक्षणया अर्थवत्त्वेन	460
	प्रातिपदिकत्वसिद्धिः	
	विवरणाचार्यैरुक्तमिति	470
	संक्षेपशारीरककृतोक्तमिति	473

Scanned with CamScanner

	वेदान्तैकदेशिन इति	473
7.2.3.11	वाक्यलक्षणापक्षखण्डनम्	475
7.2.3.12	छत्रिणो यान्तीत्यत्र छत्रिपदे तद्धितवृत्तिवाक्ये लक्षणेत्यस्य खण्डनम्	476
7.2.3.12.1	ब्रह्मजिज्ञासेत्यत्र जिज्ञासेति वाक्ये लक्षणेत्ययुक्तमिति नृसिंहाश्रममतम्	476
7.2.3.12.2	साध्यावस्थापन्नज्ञाने ज्ञाधातोः लक्षणानावश्यकी। तथा च सनः विचारे लक्षणा इति स्वमतप्रदर्शनम्	478
7.2.4.1	समासे उद्देश्यविधेयभावेनानन्वयाय शक्तिरुपेया	479
7.2.4.5	हविरार्त्यधिकरणन्यायः (मी. 6.4.6.22-23)	483
7.2.4.6	क्वचित् समासेऽपि उद्देश्यविधेयभावः मीमांसकैः उक्तः	484
7.2.14	अरुणाधिकरणारम्भ एव समासे अतिरिक्तशक्तौ प्रमाणम्	490
7.2.15	अतिरिक्तशक्तिपक्षे निषादस्थपत्यधिकरणोच्छेदापत्तिशङ्का समाधानञ्च	498
	(अ)यत्तु कर्मधारये यावन्तः श्रुतपदार्थाः इत्यारभ्य	500
	(आ)बहुव्रीहेर्दौर्बल्यमाहुः तच्चिन्त्यम् इत्यन्तः ग्रन्थः	
	(इ)ननु बहुव्रीहावपि इत्यारभ्य बहुव्रीहिरेव स्यादिति वदामः इत्यन्तः ग्रन्थः	501
7.2.16	इन्द्रपीताधिकरणविचारः	503
7.2.16.1	इन्द्रपीतशब्दे स्वरतो निर्णयः न शक्यः इति शङ्का	507
7.2.16.2	स्वरत एव निर्णयः शक्यः	508
7.2.16.3	चेतनदेवतापक्षस्य सर्वथा अयुक्तत्वप्रतिपादनम्	510
7.2.16.4	वस्तुतः पीतशब्दस्य दानार्थकत्वेन तत्पुरुषापत्तिः	512
7.2.18.1	राजा चासौ पुरुषश्चेत्येव विग्रहस्य तन्त्ररत्नात् प्रतीतेः	518
7.2.18.3	अग्निहोत्रशब्दविचारः	519
7.2.18.4	अग्निहोत्रशब्दस्य बहुव्रीहित्वमेव न घटते	526

Scanned with CamScanner

7.2.20 षष्ठीसमासे न लक्षणेति परिमलोक्तिखण्डनम् 527

अनुबन्धाः (परिशिष्टम्)

अनुबन्धः 1 - प्राचीनप्रकाशनाभ्यां भेदेनात्र स्थिता युक्ततमाः पाठभेदाः 531

अनुबन्धः 2 – श्लोकसूची 535

अनुबन्धः 3 - मीमांसा-वेदान्ताधिकरणसूची 536

अनुबन्धः 4 - परामृष्टग्रन्थसूची 538

Scanned with CamScanner